

AUTORITA A POSVÁTNÉ PETERA BROWNA

Tři kapitoly knihy *Autorita a posvátné* jsou upraveným textem přednášek pronesených autorem na podzim roku 1993 v Cambridgi. Peter Brown, profesor na Princeton University v USA, se již ve svých dřívějších pracích zabýval rozvojem křesťanství v pozdní antice. Cílem této knihy je ukázat, jak nejistá a postupná byla změna pohanského světa ve svět křesťanský. Je totiž rozdíl mezi velkolepým obrazem, který nám ukazují křesťanské prameny, a historickou realitou. Autor sám říká, že s úlevou objevil, jak „ostré obrysy triumfálních vyprávění byly rozmazány lidskou realitou“. (s. 6)

První ze tří kapitol, *Christianizace: příběhy a procesy*, ukazuje století po Konstantinově konverzi jako „kolísající století“. Příběh o triumfu monoteismu byl vytvořen nadanými křesťanskými spisovateli té doby. Jejich perspektiva byla dána tezí, že konec pohanství nastal již Kristovým příchodem na svět. Následné ničení pohanských chrámů a pronásledování (nyní pro změnu pohanů) bylo pro tyto autory už jen takovou „úklidovou operací“, zatímco věc sama byla rozhodnuta. Byla rozhodnuta na nebi, takže dění na zemi, v této „odpadní jámě vesmíru“, už jen logicky nebeský vývoj následovalo. Svět byl rozdělen mezi vyšší a nižší mocnosti, přičemž právě Kristus byl ten, kdo byl schopen překlenout

rozdělení všehomíra na dvě části. Realita každodennosti se ale tak rychle neměnila. Pohanství leželo z hlediska tehdejších křesťanů mimo oblast křesťanství a křesťané ani nečekali, že se na tom něco rychle změní. Proto snášeli ve svém okolí pohanské obřady, pouze s nimi nechtěli mít nic společného.

Situace se začínala pozvolna měnit, když kazatelé a spisovatelé začínají křesťany vyzývat ke změně postoje. To se pozvolna děje v době Ambrožově a Augustinově na přelomu 4. a 5. století.

Kapitola *Meze snášenlivosti* rozebírá jev, který dnešnímu křesťanovi musí připadat trapný, totiž náboženskou nesnášenlivost pozdní antiky. Ta byla nejen něčím samozřejmým, ale dokonce byla pokládána za cosi žádoucího. Je zajímavé sledovat, jak složitý byl vztah dvou skupin, pohanů a křesťanů, které byly odsouzeny k vzájemnému nepochopení. Na jedné straně jsou tu mniši, kteří plní trochu jinou úlohu, než na jakou jsme tradičně zvyklí. Táhnou krajem jako černě oděné bandy a plní pohanské chrámy. Na straně druhé je zajímavé sledovat roli místních elit, které chtěly provádět christianizaci po svém a dokonce nechápaly, proč jsou biskupové proti tomu, aby se pohanům či Židům nahrazovaly věcné škody způsobené plenícími fanatiky.

Závěrečná kapitola nazvaná *Arbitři posvátného* popisuje úlohu „svatého muže“, který dodával běžným křesťanům zvláštní pocit jistoty. Svatý muž byl léčitel a dodavatel útěchy. Věřící za ním rádi putovali do dalekých a pustých krajín, což mělo často nečekané důsledky. „Když byla pověst svatého muže na samém vrcholu, nevyhnutelně přitahoval početné skupiny učedníků a zástupy poutníků, z nichž mnozí zůstávali v jeho přítomnosti po dlouhá období. V případě jeho úspěchu tedy bylo zapotřebí postarat se mu o stálé zařízení, což zahrnovalo budovy, dostatek vody a bohaté přebytky potravy a peněz, které by se mohly rozdělovat chudým.“ (s. 74) Svatý muž tak hrál nejenom roli jakéhosi „Božího agenta“, ale také významnou roli

hospodářskou pro celý kraj. Světci tedy potřebovali nějakého mocného patrona, který by vše potřebné zajistil. Právě svatí muži, kteří nesli před Bohem odpovědnost i za vše stvořené, byli při dovršení tehdejší christianizace prakticky nepostradatelní.

Brownova kniha je nesmírně živým líčením, které křesťanské dějiny prvních staletí vytahuje z prachu a dává čtenáři pocit, že se konečně setkává ne s hromadou faktů a dat, ale s živými lidmi a jejich všedním dnem. Takto podané dějiny nejsou „pouhou“ disciplínou, ale formou svého líčení přesahují do oblasti literatury.

Jan Jandourek

Peter Brown, *Autorita a posvátné. Aspekty christianizace římského světa*. Brno, CDK 1999. Přeložil Tomáš Suchomel.

O BIBLICKÉ EXEGEZI SOUHRNĚ Z ŘÍMA

Po delším úsilí, zakončeném syntézou zpracovávající jednotlivé exegetické přístupy, spatřil v roce 1993 světlo světa dokument Papežské biblické komise *Výklad bible v církvi* (VBC). Představuje pro katolickou biblistiku prozatímní dovršení renesance biblických studií, mající svůj popud v encyklice Lva XIII. *Providentissimus Deus* (1893) a v pokračování v encyklice Pia XII *Divino afflante Spiritu* (1943). Zároveň je v kontextu stále více se specializujících humanitních věd, kroužících ale kolem

svých přirozených center – filozofie, filologie a historie –, i propracovanou výzvou k této parcializaci poznání. Tato opožděná recenze zve k pozorné četbě na prvním místě obec biblistů (biblických teologů) a filologů, spolu s nimi mj. i sémiotiky, literární vědce a textology. Není tedy událostí „jenom“ teologicky-exegetickou nebo čistě vnitrocírkevní.

VBC není kvůli širokému záběru snadnou záležitostí. K celistvému uchopení textu navíc patří i vědomí, že čteme text napomáhající formativnímu

poslání církve – obsahuje proto místa, která zřetelně hodnotí druhá mínění; jsou to hodnocení míněná jako normativní a samozřejmě svou **normativnost deklarují**. Nejednoho čtenáře tohoto typu církevního dokumentu (jde mi hlavně o plody biblické a Mezinárodní teologické komise) dále může vyvést z míry, že nečte, jak tomu v slušné akademické společnosti bývá, poklidný, až uspávající výklad, ale je naopak vystaven na první pohled málo přehledné skrumáži žánrů, „jazyků“, druhů textů. Čelí mj. výkladu, který je chirurgicky přesnou apologií, stručně logické argumentaci, eseji, přehledům, směrnícím i křesťanskými mystiky inspirovanému traktátu. Je docela obtížné nebýt touto směsicí překvapen a je nesnadné spatřit za touto „clonou“ vnitřně ucelený, provázaný text. Normativnost sem přistupuje jako moment v mnohém ohledu klíčový, ale bohužel poměrně často se o ni jako o vystouplý hrot láme lecjaká kritika namířená proti autoritě římského biskupa.

Samotnému systematickému, studijně stavěnému textu dokumentu předcházejí dvě předmluvy: současného papeže a současného prefekta Kongregace pro nauku víry. Dozvíme se, jaké akcenty magisterium v biblické exegezi drží a že právě (= v r. 1993) uplynulo sto, resp. padesát let od začátku nové etapy v katolických biblických studiích. Těžištěm dokumentu je zhodnocení metod a přístupů ve výkladu bible, nikoliv

spekulativnější a subtilnější otázky jako např. otázka teologie inspirace (viz Úvod, s. 30). Praktický ráz mají kapitoly IV.C. a III.C. (používání bible a úkoly katolických exegetů). Charakteristickou „chuť“ katolické exegeze rozebírá oddíl III: poučení o typologickém výkladu staro-novozákonním (III.A.2.), dějinách výkladu Písma (patristická exegeze, III.B.2.), vztazích mezi exegezi a jinými teologickými obory (III.D.). Podle autorů je bible „psaný text, který je [stále] zdrojem víry“, ve čtvrtém oddíle se proto analyzují světla a stíny aktualizovaného a inkulturuujícího se výkladu bible. Počátkem inkulturace je biblický překlad, po kterém má následovat výklad – po něm následují další formy vstřebávání Božího slova danou kulturou. V polemice s fundamentalistickým čtením (mj.: „Fundamentalismus, aniž by to řekl, vyzývá k určitému druhu sebevraždy myšlení. [...] nevědomky zaměňuje lidské hranice biblického poselství s jeho božskou podstatou.“ s. 60) se zdůrazňuje staré známé překladatelské doznání, že překládat již znamená provádět exegezi (srov. s. 107). Při výkladu o hermeneutických problémech souvisejících s exegezi (kap. II) jsou jako zásadní vypíchnuty myšlenkové podněty tří filozofů: Bultmanna, Gadamera a Ricouera. Jejich přínos spočívá v dalším rozvíjení-ozřejmování toho, že „v poznání je zahrnuta subjektivita, zejména v poznání historie“ (s. 61).

Přejdeme k samotným „metodám

a přístupům“ (kap. I). Tento oddíl tvoří šest kapitol – tři velké, tři menší. Všechny metody podléhají ze strany biblické komise výkladu řídicímu se určitým schématem a omezenému místem (grémium autorů se při tom dokáže vystříhat nebezpečí vágnosti a neurčité formulace). V podkapitolách je vždy shrnuta podstata metody, její světla a stíny (pokud jsou stíny zjevné, a zjevné jsou i u exegeze katolické, viz s. 71; 92); nežádka se poukazuje na nebezpečí redukce, kdyby měla být použita jen jediná konkrétní metoda. Věta, jako je ta na s. 52 („...stejně jako jiné zvláštní přístupy, není ani tento schopen sám o sobě postihnout specifický přínos zjevení“), zazní v různých podobách i kontextech častěji, aby čtoucí neztrácel ze zřetele klamnost pouhého částečného přístupu. Prim ve výkladu patří metodě historicko-kritické (I.A.), následuje (I.B.) stručný přehled „nových metod literární analýzy“ (rétorická, narativní, sémiotická) vztahených na bibli (myslím, že ještě není dostatečně doceněn bohemistickým publikem). Dnes protěžované a pro některé intelektuály vysoce přitažlivé přístupy humanitních věd (sociologický, psychoanalytický, kulturně antropologický) a přístupy „kontextuální“ (= feminismus, teologie osvobození) by si pro svou komplikovanost žádaly asi víc prostoru. Zbývají poněkud opomíjené „přístupy k Písmu založené na tradici“. Zakořeněny v určitých společenstvích věřících jsou mnohdy fixovány na

jeden způsob, resp. perspektivu čtení; v kap. I.C.3. se, opět bohužel jen velmi stručně, hovoří o tématu „dějin působnosti textu“, jako příklad jsou uvedeny dějiny výkladu Písní písní.

Z hlediska edičního by mě zajímalo, zda francouzský originál dokumentu (*L'interprétation de la Bible dans l'Église*) obsahuje i nějaký komentář a zda podle něho lze sestavit alespoň základní bibliografii citovaných autorů a inspirativních autorit; bylo by užitečné nechat o tom drobnou zmínku v ediční poznámce. Jen jednu závažnější chybu jsem našel v pozn. 41 na s. 65, kde při překladu dvojverší Augustina Dánského unikl překlep „analogický“ namísto správného „anagogický“. Také vypadla poznámka 89.

Předkládám jako pozoruhodné především to, že VBC je sebevědomou a kriticky doplňující výzvou ne-celosti, neintegritě dílčích exegetických přístupů. Ani ne tak konfrontačně, spíše se stálým zřetelem k „jednotě v mnohosti“: „Protože mezi texty Písma svatého někdy panuje napětí, musí být výklad nutně pluralistický. Žádný partikulární výklad nemůže vyčerpat smysl celku, který je mnohohlasou symfonií. Výklad **jednotlivého** textu se tedy musí **vyhnout** tomu, aby byl **vylučný**.“ (s. 76 – zvýraznil P. M.) Za léta reflexí a promyšlení místa biblické exegeze v celku katolické teologie byl i (staro)nově vymezen vztah teologické spekulace, doktríny víry k biblické exegezi: první stojí výš, stojící na

ramenou té druhé; druhá v první zákonitě vyúsťuje.

„Pro své spekulativní a systematické zaměření teologie často podléhala pokušení považovat bibli za jakousi zásobárnu uchovávací *dicta probantia*, jejichž účelem je potvrzovat doktrinální teze. V současné době nabyli dogmatictí teologové živějšího vědomí důležitosti literárního a historického kontextu pro správný výklad starověkých textů a více dají na spolupráci exegetů.“ (VBC, kap. III.D.4, str. 92)

Konečně, přínosem pro publikum neteologů, neexegetů a dalších může být to, že si přečte živý, názorově vytištěný text pojednávající

LÉČBA FRYEM

Sotva se český humanisticky vzdělaný čtenář naučil slabikovat klasického Curtiuse, dostává se mu poměrně neopotřebovaný kód, ke všemu Velký, Northropa Frye, v českém prostředí nikoli neznámého torontského teoretika literatury. Tento kód není určen k ničemu menšímu než k literárnímu rozboru Bible. Věru, vysoký cíl. Cíle si však člověk má klást pouze vysoké.

Frye v předmluvě zdůrazňuje, že není dostatečně vzdělán, aby mohl k Bibli přistoupit jako opravdový odborník, jenže pokud pomíneme tuto zdvořilostní figuru, čeká nás setkání s překvapivě hutnou stavbou textu, jehož rozvržení demonstrativně napodobuje některé

o interpretaci knihy knih, který při členitosti dané problematiky nesklouzl na encyklopedickou úroveň. Tak je umučené a zmrtvýchvstalé Slovo – Syn Boží, který byl na dřevě kříže proboden pro naši spásu – teologickým odborníkům a jejich čtenářům i nadále volající výzvou, živým hlasem, a ne jen shlukem slov podrobených analýze, pohřbených a nevzkříšených.

Pavel Mareš

Papežská biblická komise, Výklad bible v církvi. Praha, Zvon 1996. Z francouzského originálu přeložila pracovní skupina Katolického biblického díla v ČR [Jaroslav Brož, Josef Hřebík].

autorem sledované biblické stavební prvky. Jde především o členění kapitol: ty Frye sestavil sestupně-vzestupně, tedy do tvaru písmene U. Od jazyka, který není chápán čistě lingvisticky (o tom dále), přes mýtus, metaforu a typologii zpátky k typologii, mýtu a metafoře, až skončíme opět u jazyka. První polovina je jakousi teorií, druhá uplatňuje předchozí vývody v práci s biblickým textem.

Jazyk chápe Frye poněkud šířeji, než jsme v našich končinách zvyklí. Vychází totiž z antropologické filozofie a kulturologie a při dělení tří historických fází vývoje jazyka se zařizuje autoritou dějinného filozofa

Giambattisty Vica (1668–1744). V první fázi tohoto dělení, kterou Frye nazývá hieroglyfická či poetická, jsou všechna slova konkrétní, neexistují abstraktní pojmy, vyslovení slova je totožné se stvořením věci; druhá fáze, hieratická či alegorická, přináší oddělování jazyka od skutečnosti: metonymický jazyk je nebo se chce stát analogickým, tedy verbální imitací skutečnosti; třetí fáze, démotická či deskriptivní, vzniká z pocitu, že sylogistické uvažování nepřináší nic skutečně nového, protože jeho závěry jsou obsaženy již ve východiscích, a přináší oddělení subjektu od objektu. Po třetí fázi následuje návrat a Frye dnešní podstatu tohoto návratu jasně pojmenovává: po Einsteinově zjištění, že hmota je jen iluzí energie, už není nadále možné oddělovat pozorovatele od toho, co pozoruje. Klíčová třetí fáze, v níž stále ještě vězíme, začala podle Frye v 16. století a nabyla vrchu ve století 18. Fryeovy postřehy, týkající se právě tohoto raně novověkého období (str. 37, 38, 40, 53, 78, 141, 146, 236, 241 aj.), odkrývají mnoho podstatných rysů závažné kulturní proměny, jejímž důsledkem je například v literárněhistorické oblasti podvědomé dělení literatury na starší (do 18. st.) a novější (od nástupu národního obrození a romantismu až do dnešních dnů). Právě v kontextu těchto „jazykových“ úvah se objevuje kardinální myšlenka, aktuální zejména v českém kontextu: „Bůh není ani tak mrtev, jako spíše pohřben v mrtvém jazyce.“

Po jazyce následuje nápaditá rehabilitace mýtu. Mytologie totiž podle Frye není datum, nýbrž faktum lidské existence, neboť patří do světa kultury a civilizace, který člověk vytvořil a nadále jej obývá. Mytologie posiluje rozvoj toho, co bychom měli nazývat historie, tím, že zahrnuje jistou dávku legendární a tradiční historie. Mýtus vlastně historii osvobozuje, protože jí vykazuje místo, které jí náleží. Podobně Frye obhazuje metaforiku a typologii. Ústřední křesťanská dogmata nemohou být gramaticky vyjádřena jinak než formou metafory; racionální opis a „překlad“ do metonymického jazyka je pro ně smrtelný. Typologie je pak základní modus křesťanského biblického myšlení, rétorická figura dominující ještě ve starší literatuře: nějaký obraz ze Starého zákona je předobrazem pro jiný obraz Nového zákona, nebo Fryeovými slovy: novozákonní obrazy jsou prototypem starozákonních. V návratu k jazyku pak autor obhazuje ediční podstatu Bible („Jsme zcela v zajetí moderní představy, že všechny kvality literárního díla pocházejí z autorské individuality, a tak není snadné si přiznat, že by výsledkem takového houževnatého ničení individualnosti mohla být ještě větší živost a originalita.“) a zejména tradiční čtveré čtení biblického textu (doslovné, alegorické, morální a mystické).

V druhé části knihy Frye v podobném duchu rozkrývá některé metafory, scény či typy přímo v biblickém textu a čtenář, jehož Frye

zaujal, si jistě rád obohatí myšlení o Bibli v duchu Fryeova výkladu (napomoci mu mohou i rejstříky jednotlivých biblických citátů, které bohužel nejsou dotaženy do konce, protože opomíjejí místa, která autor explicitně neuvádí lokalizací citátů v textu), my se však přesuneme do určité metaroviny Fryeova textu. Velmi zajímavé jsou totiž Fryeovy postřehy eschatologického rázu. Vzkříšení není obroda, znovuzrození, obživnutí nebo obnovení – tato slova znamenají nový cyklus času a jsou v podstatě opakem; vzkříšení je ztráta ega vedoucí ke ztotožnění s celkem, jehož součástí je pak ego jako jiný aspekt sebe sama (je jinou osobou v Kristově podstatě). Člověk si ale musí svoji cestu ven z historie probjovat, nestačí, aby se z ní jen probudil.

Je docela možné, že se Fryeova kniha nesetká s vlídným přijetím církevních představených. Mohou se na ni vztahovat slova encykliky *Fides et*

ratio upozorňující na nebezpečí literárních interpretací Bible.

V kontextu dnešní situace duchovního a kulturního stavu naší společnosti je nicméně nezbytnou rehabilitací samotných kořenů celého západního kulturního prostředí, k nimž se chtě nechtě každá současná humanisticky vzdělaná osoba dříve nebo později vrátí. Frye si byl závažnosti tohoto náhledu na dnešní situaci vědom, proto na konci knihy píše, že každá moudrá žena (alegoricky: duše) ví, že transformaci vědomí a proměnu jazyka nelze oddělovat, a tak nový pohled na Bibli je podmíněn novým pohledem na jazyk, včetně literárních struktur. Skutečně: čím se může zaštiťovat, na co se má odvolávat současná humanistika po Einsteinovi?

Jan Linka

Northrop Frye, Velký kód [Bible a literatura]. Brno, Host 2000. Edice Studium, sv. 3. Přeložily Sylva Ficová a Alena Přibáňová.

DVA ČEŠTÍ KRÁLOVÉ POD LÉKAŘSKÝM DROBNOHLEDEM

Pokud se v našem prostředí mluví o středověkých intelektuálech, pak nám povětšinou vytanou na mysli filozofové a teologové. Zcela na okraji zájmu naopak zůstávají tehdejší matematici, astrologové a lékaři. Odborný zájem o osudy a učenou literární činnost těchto neprávem opomíjených intelektuálů bylo do počátku 90. let

možno považovat za téměř zanedbatelný – což platí pro všechny tři výše vyjmenované kategorie. Vyjma materiálově pojatých studií z přelomu minulého století a z prvních desetiletí našeho věku, jejichž účelem bylo podat podrobný soupis v pramenech doložených osob a jejich dochovaných či dnes ztracených děl, postrádáme až

na výjimky studie, které by obsahově analyzovaly astronomické, matematické či lékařské traktáty. Příčina tohoto nezájmu patrně spočívá v obecně rozšířeném názoru, že středověká věda byla pouhým epigonem antických znalostí, které nejenže nerozvíjela, ale dokonce jejich úroveň vulgarizovala. Z hlediska moderní vědy pak jsou představy středověkých lékařů, matematiků či astronomů považovány pouze za úsměv budící a nikoho ani nenapadne se folianty jejich obtížně čitelných děl zaobírat. Z obecného hlediska mají podobná stanoviska jistě oprávnění, avšak kdybychom onen modernistický přístup vztáhli na všechny sféry středověkého světa, mohli bychom dospět ke konstatování, že zaobírat se tímto „zpozdilým“ světem je z utilitárního hlediska neúčinné. V případě středověké vědy, lze-li díky dnešnímu obsahu toto slovo vůbec použít, je však podobný pohled poněkud pochybný, neboť odsuzujeme něco, co ve skutečnosti neznáme.

Ne náhodou jsem výše napsal, že naše znalosti byly téměř zanedbatelné do počátku 90. let. V posledním desetiletí se totiž začaly objevovat nejenom první obsáhlejší edice středověkých „vědeckých“ spisů českého původu (především se jedná o matematické a lékařské traktáty Křišťana z Prachatic – včetně velice přínosných úvodních studií Zuzany Silagiové a Hany Florianové-Miškovské; jeho astronomické pojednání o astrolábu je připraveno

Alenou Hadravovou k přímou „monumentálnímu“ vydání), ale i první pokusy o věcnou analýzu stavu „vědy“ českého středověku. Jestliže kapitola věnovaná lékařské fakultě pražské předhusitské univerzity, uveřejněná v synteticky pojatém prvním dílu *Dějiny Univerzity Karlovy 1347/48–1622* (Praha 1995), z pera Petra Svobodného (s. 183–202) ještě zůstala věrná starším, spíše všeobecným, povšechným znalostem (což bylo způsobeno skutečností, že autor je odborníkem na mladší období – nedávno společně s Ludmilou Hlaváčkovou publikoval pozoruhodnou práci o pražských špitálech – *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999), neboť se převážně opírala o nepřilíš početnou sekundární literaturu (z ní vynikají především práce Karla Sudhoffa z počátku století), pak nejnovější monografie klasické filoložky Milady Říhové *Dvorní lékař posledních Lucemburků – Albík z Uničova* představuje v dosavadním bádání skutečný průlom. Na první pohled nepřilíš rozsáhlá monografie je autorčiným habilitačním spísem. Jeho největším přínosem je skutečnost, že vychází výhradně ze studia doposud téměř neznámých a nevyužitých rukopisů Albíkových děl, dnes uložených v řadě evropských knihoven a dochovaných v mnoha obtížně identifikovatelných opisech.

Pražský univerzitní mistr, povýšený kolem roku 1400 do šlechtického stavu, si získal proslulost především díky tomu, že někdy od roku 1396 působil

ve službách tehdy ještě římského a českého krále Václava IV. jako *physicus domini regis*. Především díky svému kontaktu s panovníkem, kterého vyléčil z oční choroby, se stal pražským arcibiskupem, aniž by byl knězem, jsa dříve ženat a máje dvě dcery – kněžské svěcení získal až téměř půl roku po svém jmenování papežem Janem XXIII. Ohledně jeho arcibiskupského úřadu se nedochovalo příliš mnoho pramenných zmínek a ani autorka sama nepřináší k jeho krátkému pontifikátu (rezignoval koncem roku 1412) nic podstatně nového. Pouze se velice otevřeně staví proti názorům některých historiků, kteří soudili, že se mu jako vyznavači rozkošnického způsobu života arcibiskupský úřad velice záhy zprotvil. Podle Říhové musel být důvod Albíkova odchodu mnohem hlubší – zapříčinila ho prý jeho neochota vystoupit proti Husovi a reformní straně; skutečně proti nim patrně nijak nezakročil – pokud ovšem není stav, jak můžeme sledovat, zapříčiněn dochováním pramenů. Stejně tak autorka zásadním způsobem zpochybnila názory, podle nichž se Albík dostal do střetu se stejně proslulým, možná dokonce proslulejším lékařem, již zmíněným Křišťanem z Prachatic.

Jak již bylo řečeno v úvodu, nejdůležitější část práce Aleny Říhové tvoří pojednání o Albíkovi z Uničova jako středověkém lékaři, rozbor jeho medicínské učenosti a univerzitní působnosti. Zcela po právu autorka začíná rekonstrukcí Albíkovy knihovny.

Ta se nám nedochovala, i když ji jako celek daroval v roce 1425 ve svém testamentu vyšehradské kapitule. Metodou rekonstrukce je zpracována i podkapitola zaobírající se studijním programem na pražské lékařské fakultě ve formě přehledu studovaných, resp. pravděpodobně studovaných spisů a autorit: antických, arabských, salernských mistrů a tzv. „moderních“ lékařů. Díky Albíkově mnohaletému spojení s pražskou univerzitou lze jeho vlastní práce rozčlenit na univerzitní (s. 72–83) a práce určené pro královský dvůr a spojené s medikovou zkušeností s léčením jak Václava IV., tak jeho bratra, císaře Zikmunda (přehled všech spisů včetně rukopisného dochování a edic s. 171–186). Především v souvislosti s Albíkovým dvořanstvím se v jeho spisech dochovalo mnoho jednotlivých zmínek o stravování, hygieně, oblékání i úrovni bydlení v nejvyšším aristokratickém prostředí – i když na druhou stranu řada zmínek, které dnes vnímáme jako jedinečné a jednoznačně se vztahující na pražský dvůr, mohou být ve skutečnosti pouhá *loci communes*. Situace je o to komplikovanější, že mnoho postřehů je vskutku unikátních – pro české prostředí zcela jednoznačně.

Samostatnou pasáž Říhová věnovala Albíkovým naučením (*regimen sanitatis*), vytvořeným pro Václava IV. a Zikmunda, pravděpodobně s velkým důrazem na jejich zdravotní stav a hygienicko-dietetické návyky. „Životosprávy“ měly již před Albíkem v českém prostředí jistou tradici.

Nejstarší známá pochází z pera dvorského lékaře Karla IV. Havla ze Strahova – *Regimen ad Carolum imperatorem* (jak autorka avizuje na s. 95, podařilo se jí objevit dalších *regimina* určená císaři, jimž se badatelsky hodlá v budoucnu věnovat). V západoevropském prostředí však obdobné příručky o tom, jak má člověk správně žít, aby byl dlouho živ, existují již od antiky a Albík byl s nimi velice dobře obeznámen. Protože tato *regimina* se většinou věnují šesti záležitostem – „*aer, cibus et potus, sompnus et vigilia, inanicio et replecio, motus et quies, accidencia anime et eis analogia*“ –, jsou velice zajímavým pramenem pro poznání obecných středověkých zvyklostí skutečně každodenního života: větrání místností, osvěžování vzduchu kadidly, skladba stravy, elementární lékařská péče – pouštění žilou, zvracení, projímadla, pročišťování těla –, sexualita, domácí cvičení, kosmetické úpravy vlasů i pleti, způsob spaní a opakovaně doporučovaný odpočinek. Především způsoby stravování, tělesné hygieny a důraz na odpočinek ukazují, že podobné texty byly určeny téměř výhradně pro nejvyšší aristokratické prostředí, jehož příslušníci si jako jediní, patrně včetně bohatých patricijů, v českém prostředí pouze v Praze, Brně a snad i Jihlavě, mohli onen nákladný a zároveň odpočinkem naplněný způsob života dovolit. Odpočinek byl zkrátka středověkým luxusem.

Prostřednictvím velice pečlivě textové kritiky Říhová prokázala, že

Albíkův spis nazývaný *Vetularius* ve skutečnosti nebyl životosprávou určenou pro krále Václava IV. Do tohoto spisu, určeného pro širší veřejnost a všeobecnější použití (obsahuje například zvláštní recepty pro chudé a pro bohaté), sepsanému prokazatelně v roce 1422, mistr sám začlenil starší *Regimen sanitatis ad Wenczeslaum regem*, v nejširší podobě dochovaný v mnichovském rukopise BstB Clm 321, v němž Albík krále plísni za to, že neposluhá jeho rady, a proto je stále nemocen. Původní *regimen* pro krále Václava rovněž obsahoval celkem podrobné odkazy na králův chorobopis a stejné odkazy zaplňují i Albíkovy rady určené rovněž chronicky nemocnému Zikmundovi. *Regimen ad Sigismundum* má charakter osobního listu a vznikl s největší pravděpodobností roku 1426. I když je dochován v pěti opisech, ani jeden z nich neobsahuje původní text, nýbrž různá přepracování či recenze, což samozřejmě problematizuje jeho budoucí kritické vydání. Protože oba panovníci trpěli dnou, v řadě aspektů se předpisy v životosprávách shodují. V Zikmundově *regimenu* však Albín mluví mnohem více o prevenci než o léčení, z čehož autorka vyvozuje, že Václavova dna byla patrně v pokročilejší fázi. Oba bratři holdovali pití, čímž se ovšem nijak nevymykali svým souvěkovicům, ostatním panovníkům a aristokratům. U Václava je však nadměrné pití zdůrazňováno častěji, naopak Zikmund je Albíkem kárán za příliš bujný sexuální život.

Avšak nemylme se, Albík nebyl žádný puritán – šlo mu spíše o to, aby se Zikmund vyvaroval přílišné námahy. O Albíkově způsobu uvažování o sexu velice detailně svědčí i jeho spis *De amore*, autorkou částečně vydaný na s. 166–168. Albík v něm v žádném případě nevystupuje jako středověký mravokárce, který by nabádal manželský pár, že pohlavní styk je dovolený pouze za účelem plození dětí, nikoli však k pocitování a prožívání rozkoše. Právě naopak! „*Je-li mužský úd příliš dlouhý, pak muž nemusí ženu nadzdvihnout: kdyby však byl krátký, tu ji pozvedni. Dále: když žena nemá ze spojení potěšení, pak nechť si muž vezme do úst kousek kandisovaného cukru a líbá ji tak, že vloží do jejích úst svůj jazyk. A tím, že hladí ženino tělo dole i nahoře, působí žene potěšení. A když hladí ženu kolem hráze?, což je místo mezi konečníkem a pochvou, působí jí veliké potěšení a pak je vyvolána touha po spojení. Ta se vyvolává i ženiny doteky mužova údu a mužovými doteky prsních bradavek.*“ Z bývalého arcibiskupa mluví osobní zkušenost a i jinde v jeho textech problesknou konkrétní rady, jež mají mužům pomoci v potlačení neplodnosti. Nezapomínejme, že Albík byl ženat, nedodržel celoživotní celibát a jeho uvažování tudíž nebylo teoretické povahy. Praktické sexuální zkušenosti však měla v pozdním středověku značná část kleriků – konkubinát byl totiž skutečně každodenním problémem církve, jež s ním vedla, jak o tom svědčí vizitační

a soudní prameny, zcela marný boj. Albíkovými popisy sexuálních praktik se nám však jakoby vrací úvaha, zda náš mistr skutečně nebyl ve své době až příliš ponořen do rozkošnického způsobu života a zda svou vášeň nekompensoval tím, že toleroval reformní stranu. Nebyl by ani prvním, ani posledním středověkým intelektuálem. Tím však nechci v žádném případě tvrdit, že by na arcibiskupský úřad rezignoval z „rozkošnických důvodů“. Mnohem spíše podlehl vrtochům svého krále, jež po pádu a smrti arcibiskupa Zbyňka chtěl místo na stolci preláta, jež by nejítíl již tak napjaté náboženské vztahy. Sám Albín patrně neměl žádné politické ambice, což dokazuje především jeho nezasahování do politických záležitostí po roce 1412 – alespoň jej nemáme nijak doloženo.

Vratme se však ještě k oběma *regimenům*, podle názoru Milady Říhové šitým panovníkům na míru, a tudíž respektujícím jejich individualitu. Ve Václavově případě Albík několikrát zmínil králův častý hněv a jeho záchvaty zuřivosti, jež považoval za příčinu těžké dny. Zároveň však viděl kardinální problém v panovníkově jídelním a spacím režimu. Podle našeho lékaře neměl Václav IV. přes den hlad a velice často během den spal. Naopak večer dostal chuť, mnoho jedl a pil a v „hostinách“ trávil až přespříliš dlouhých večerů. Kvůli probdělým nocím měl sklony ke smutku a melancholii (*tristicia et*

melancolia) – tzn. ke stavu duše, jež bývá velice často mylně považován až za fenomén manýristického konce 16. století. U Zikmunda naopak spatřoval nebezpečí především v nevhodné skladbě stravy a kupodivu i v příliš častém mytí si a kadeření vlasů, což prý způsobovalo jeho častá nastuzení – v nepřilíš vytápěných hradních prostorách nebyl samozřejmě „život s mokrou hlavou“ příliš praktický.

Skutečně velice detailní postřehy ohledně zdraví a nemoci Václava a Zikmunda tak svým způsobem otevírají psychologický problém, jež bychom mohli nazvat jako ovlivnění reprezentace moci duševním a zdravotním stavem. Za mnohými politickými či mocenskými rozhodnutími středověkých vládců bývá velice často spatřován chladný kalkul, vrcholná diplomatická hra apod. Skutečnost však mohla být v řadě případů mnohem prozaičtější. Autorčiny rozborů *regimenů* lucemburských panovníků, vykazujících značný stupeň individuality, totiž ukázaly, že oba byli sužováni vleklými chorobami, které výrazně ovlivňovaly jejich psychiku a znepríjemňovaly jim v nemalé míře

každodenní život. Přetlaky a pnutí pak velice často mohly vyústit v kvapná a prudká rozhodnutí, jež později nebylo možné vzít zpět. V pramenech se však o nich nic dozvědět nemůžeme, neboť tvoří ono zdánlivě neproniknutelné pozadí. Prameny studované Miladou Říhovou ukazují, že všechny možnosti psychologizujících pohledů dosud nebyly vyčerpány a že mnohé, doposud v prachu knihoven skryté středověké rukopisy mohou skýtat netušené bohatství – podrobně a barvitě to ukazují nejenom její rozbor, ale i vcelku rozsáhlá ukázka z Albíkových textů (s. 145–170) vydaných v latinském originálu s českým překladem. Nejenom na jejich podkladě se mi jeví, že by bylo velice vhodné, kdyby autorka připravila rozsáhlou, řekněme i několikasetstránkovou edici podobně koncipovaných lékařských spisů – pro českou medievalistiku by byla velkým obohacením i inspirací, stejně jako její nynější kniha.

Martin Nodl

Milada Říhová, Dvorní lékař posledních Lucemburků – Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský. Praha, Karolinum 1999.

DOUBKŮV MASARYK

„*Existují dnes již stovky studií, drobnějších i obsáhlejších prací, které z různých odborných úhlů pohledu*

doslova rozpitvávají vše, oč jen zavadil Masarykův stín,“ píše s trochou úzkosti Vratislav Doubek v úvodu své knihy

T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882–1910 a ptá se tak sám sebe, zda má vůbec smysl do této řady, tohoto tíživého a rychle rezivějícího řetězu interpretací, interpretací interpretací atd., vkládat další článek. Ti, kteří vydávali svá pojednání o dříve nepohodlných tématech na počátku devadesátých let, to měli v jistém slova smyslu snadnější. Rámcová odpověď na nepříjemnou otázku „Proč vůbec?“ byla nasnadě: tolik let jsme „trpěli“ – ergo kládívko je spravedlivé, že už konečně můžeme. Chybička se vluzovala jediná, však velice podstatná: svědivé tázání bylo poukazem na okolnosti vzniku po špičkách obkročeno a raději zapomenuto. V. Doubek se této výzvě postavil čelem a vznikla tak kniha, která se nerozpakuje klást nepříjemné otázky a formulovat nepříjemná, tj. nestálobarevná zjištění.

Studie dosti přesvědčivě vyvrací představy současných publicistů i historiků-korouhvičkářů (nejkřiklavější příklad za všechny: Ivan Pfaff) o převažující západní orientaci české inteligence 19. století. Slovanské vazby tehdy totiž byly (až na okrajové výjimky typu barikádníka J. V. Friče, ale i ten pekl s Poláky a velmi chtěl péci s Gercenem) obecně přijímány jako jeden ze způsobů „otevřenosti národního organismu“. Nebyly symptomem zdejší malichernosti ani směšného vizionářství, jak si dnes mnozí namlouvají. Spíše naopak: českou „zaprděnost“ léčily kontaktem s „velkým světem“. Pokud byly

zneužívány – zneužití je možno vše, nabízí-li se úspěch –, dělo se tak z důvodů politikářské vypočítavosti (příklad: „panslavism“ Julia Grégra). „*Otázky zaměření a účelnosti slovanského programu vytvářely názorovou hranu, na níž se lámala diskuse o podstatě a orientaci této společnosti*“, podotýká Doubek. Proto se také choulostivé téma RKZ nalézalo „*na pomezí argumentačních a zájmových siločar mezi uzavřenějšími, českými, a otevřenějšími, slovanskými potřebami národa*“.

Doubkova studie ukazuje, že Masaryk v tomto ohledu nebyl výjimkou. Vše od mladistvého okouzlení slavjanofilii, přes její popření, geopolitickou ostrážitost (motivovanou především pragmatickým viděním soudobé zahraničně politické konstelace), stále opakované návraty ke slovanské tematice až po syntetický špalek Ruska a Evropy z něho vytvořilo (do značné míry) respektovaného „*politika s evropským rozhledem*“.

Pokud by někdo – vzhledem k titulu práce – očekával inertní, popřípadě oslavný výčet, kde všude Masaryk v politickém smyslu zavadil o Slovanstvo, bude brzy vyveden z omylu. Autor se vydal mnohem náročnějším terénem, snaží se totiž téma postihnout v tenzi Masarykova povahového ustrojení a ideové atmosféry, v níž se jeho neklidný duch pohyboval. Neváhá proto od základního vymezení jakoby odbíhat, vždy tak ale

činí proto, aby vícestranným osvětlením vynikla plasticita problémového reliéfu. Za zmínku v této souvislosti stojí ne zcela tradiční (totiž dosti kritická) interpretace „*téměř transsubstanciální ekvilibristiky*“ při rozdělení pražské univerzity v letech 1881–82.

Ideologicky orientovaní vzývači a zatracovači obou polů problému, tj. Slovanů i Masaryka, si touto studií účesy oprašovat nebudou. Všestranně orientovaný, volní energií bohatě obdařený, pro okolí nepříliš snesitelný, vždy však bedlivě pozorovaný Masaryk tu nevystupuje jako nějaký monolit. Refrémem většiny zjištění je nemožnost uchopení jeho snah v „*celostnosti*“. Důraz na humanitu, neobvyklá schopnost sebeodříkání, „*sůl mravního katechismu*“ a předestilovaný idealismus („*lehkost bytí, jež se nerada váže na určitý prostor a čas a nechává se unášet myšlenkami věčného a všudypřítomného všelidství*“) je v jeho postojích rychle střídán malicherným vyžíváním se ve vzdoru odrazujícím i nejbližší přátele, „*tvůrčí a ideovou soběstředností*“, záchvěvy „*integrálního nacionalismu*“, arogancí, výpočtem efektu, který jednotlivé tahy zanechají v publiku, pragmatickou diplomacii i úhybnými tanečky (zákulisní boje o „ovládnutí“ staro- i mladočeské strany, Národních listů, o vliv na orientaci Ottova slovníku naučného, odsudek neoslavismu aj.). Vyzdvihněme přitom, že se V. Doubek nikde nenechává strhnout k jednoduché paušalizaci.

Drobné vady na kráse tu samozřejmě najdeme (na hlavu nakladatelského redaktora dopadají drobná přehlédnutí – např. „konspekty“ místo „konceptů“ na s. 32). Několikastránkový počáteční exkurs do historie slovanské záliby v českých zemích je snad až příliš vyextrahovaný, pročež zákonitě padá do léček tradičně opakovaných schémat. Týká se to především tvrzení o „přelomové“ úloze Havlíčkových Obrazů z Rus. Dosud nebyla provedena opravdu kvalitní analýza přijetí těchto fejetonů v českém prostředí. Dle mých vlastních zjištění nepatřilo k řídkým jevům, že byly bez skrupulí převáděny do rusofilského kontextu. Navíc byl jejich kontroverzní autor publicistou názorově poněkud povětrným. Svá hodnocení ruských poměrů po návratu z inkriminované cesty několikrát obracel o přísllovečných sto osmdesát stupňů (doporučuji starší, ale dosud nezestárlou studii Jaromíra Běličce Karel Havlíček Borovský a Slovanstvo, Praha 1947), takže faktum „vystřízlivění českého rusofila“, které bývá i mezi specializovanými odborníky do omrzení opakováno, je přinejmenším zpochybnitelné.

Tento detail však nemění nic na tom, že knihu Vratislava Doubka vřele doporučuji čtenářské pozornosti.

Martin Gaži

Vratislav Doubek, T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882–1910. Praha, Academia 1999.

VE SLUŽBÁCH TŘETÍ ŘÍŠE

V minulém roce vyšla v nakladatelství Mladá fronta knížka historika Miroslava Tejchmana *Ve službách Třetí říše (Hitlerovy zahraniční jednotky)*, jež by neměla zůstat přehlédnuta. Autor své dílo chápe jako objektivní, emocii zbavenou „obsáhlejší informací“ pro českého čtenáře „o fenoménu dosud známém jen z německé či anglosaské literatury“. Nejde o problém marginální: po boku říšských Němců bojovaly v nacistické armádě nejméně dva miliony lidí z celého světa, zhruba polovina z nich pak ze zemí SSSR (jen necelých 5 % z nich tvořili vlasovci). Vedle popisu fungování a vývoje těchto jednotek se Miroslav Tejchman snaží postihnout i motivy jejich vzniku.

První kapitola knihy se nejprve stručně zabývá politickou situací a především rolí fašistických stran v evropských zemích před německou okupací. Zpravidla jde spíše o strany hlučné než vlivné (avšak všudypřítomné!) a Němci budou vůči nim později většinou praktikovat jednotný postup: zklamou sny místních fašistů o uchopení moci a namísto nacionalistických a namnoze neschopných politiků dosadí do čela obsazených států kontrolovatelné kolaboranty, snažící se se silnějším soupeřem (partnerem) vyjít v rámci možností po dobrém. Fašističtí předáci ovšem zůstanou v záloze, vždy ochotni pomoci. V meziválečné době tak hrají

různé formy fašistické a krajně pravicové politiky (či teroru) výraznější roli především v Rumunsku, Maďarsku, Francii; úspěchy podobných seskupení v jiných státech měly spíše krátkodobý charakter.

Nicméně sémě je zaseto. Právě z těchto lidí se bude rekrutovat jedna část budoucích bojovníků proti bolševismu: „každý z nás chápal, že je v sázce osud celé Evropy,“ (s. 27) napsal valonský fašista Léon Degrelle. Takových „zachránců dva tisíce let staré civilizace“ byla však v řadách zahraničních jednotek jen malá část. Jinou skupinu tvořili „pragmatičtí nacionalisté“, hodlající zajistit v „nové Evropě“ důstojné místo svým národům a sobě pak v jejich čele. Mimochodem, i kdyby válka dopadla tak, jak předpokládali, řada z nich by se asi opět dočkala hořkého zklamání. Velkou skupinu mezi příslušníky cizineckých legií Třetí říše tvořili lidé, kteří si službu v nich zvolili jako alternativu – k práci v „Reichu“, k vězení či k internaci (kvůli lajdácké práci verbířů se takto dostali do jednotek SS a wehrmachtu i Židé), někteří se nechali omámit lákavými sliby o budoucím přidělu půdy, místě ve státní službě apod. Další velkou skupinu tvořili pochopitelně historičtí němečtí osadníci z mimoněmeckých území nejrůznějších evropských zemí. A konečně největší část představovali

bývalí rudoarmějci a vojáci naverbovaní na okupovaných územích SSSR: z nich pak pouze menšina byli frontovní přeběhlíci, velké množství lidí získali Němci v zajateckých táborech. To byl důsledek dnes již poměrně známé skutečnosti, že nad těmito vojáky Stalin zcela zlomil hůl. Pobyt v zajetí se tak pro Rusy, Ukrajince a ostatní stal peklem s takřka jistým koncem – smrtí. Tejchman uvádí, že např. v zajateckém táboře v Čenstochově přežilo z třiceti tisíc sovětských zajatců první zimu pouze několik stovek. V takových podmínkách představoval vstup do německé armády pro bývalé sovětské vojáky jedinou nadějí na přežití.

Na základě těchto údajů a u vědomí toho, jak se Němci na okupovaných územích chovali, můžeme považovat za velmi pravděpodobné, že pokud by Němci praktikovali na obsazených územích poněkud přátelštější politiku, mohli využít velkého potenciálu národů, jež byly zpočátku ochotny ke spolupráci – viz např. vzorový příklad Kalmyků. To ovšem Hitler nebyl ochoten připustit jednak z důvodů ideologických (šlo by přece často o spolupráci s podlidmi), a také z důvodů pragmatických (nechtěl být nikomu do budoucna zavázán).

Nejobsáhlejší část práce Miroslava Tejchmana tvoří přehled historie zahraničních jednotek podle národního kritéria. Ve své samozřejmosti – jde o samozřejmě se nabízející a vhodný klíč – je volba nacionálního hlediska klasifikace přímo ďábelsky příznačná:

národní příslušnost a její zhodnocení pod lupou šilené rasové teorie byla totiž (přínejmenším pro lidi, jako byl Hitler či Himmler) základním kódem německé politiky i v této oblasti. Hitler se např. dlouho vzpouzel dát zbraně do rukou Slovanům, dokonce ještě v době, kdy za něj na frontě bojovaly tisíce „slovanských podlidů“ v jednotkách spontánně utvořených německými veliteli z důvodu naprostého nedostatku jiných vojáků. V téže době byla na frontu posílána brožura Untermensch, v níž se každý voják mohl dočíst tato slova: podčlověk se „z biologického hlediska podobá člověku – je to výtvar přírody, má ruce, nohy, určitý druh mozku, oči, ústa. Je to však strašlivá kreatura ... rysy její tváře se jen zdánlivě podobají člověku a z duchovního hlediska stojí níže než kterékoli zvíře. V duši této bytosti vládne hrozný chaos ... pudová touha po ničení, primitivní chtíč, neskrývaná podlost ... Podčlověk ... neexistuje nic horšího! Běda ti, jestliže na to zapomeš!“ (s. 128) Přitom právě rasová teorie dávala některým národům možnost svůj rasový handicap obejít: např. Chorvaté a kozáci se z ostatních slovanských národů vyčlenili spekulací o svém gótském původu.

Výsadní postavení samozřejmě získali severské národy, Holanďané a zvláště Angličané, po jejichž oddílu Hitler zvláště toužil, už z prestižních důvodů. Anglosaská jednotka však nebyla Führerovi dlouho dopřána: při prvním velkém náboru se Johnu Amerymu (po válce ho Britové

popravili) přihlásil jediný zájemce, později se Němcům přece jen podařilo přesvědčit přibližně 70 lidí, ovšem z nejrůznějších zemí Commonwealthu. Nacistická touha po nich byla tak veliká, že všichni sloužili s falešnými doklady pod změněnou identitou.

Stejně panoptikálně jako teorie a politika vzniku těchto jednotek vypadala i praxe jejich působení. Na Španěly například nezabíraly antierotické pilulky, a tak po vydání zákazu styku s polskými ženami „jednoho dne defilovalo na pařížských předměstích patnáct tisíc prezervativů, nesených španělskými legionáři“, přivázaných na hlavních vztyčených pušek. (s. 119) Zásadnější potíže byly s jednotkami nejrůznějších divokých národů východu, které mnohdy vynikaly nezvladatelnou krutostí. S nimi si ovšem nezadala ani řada našich slovanských bratrů s pramálo holubičímí povahami – z Tejchmanovy knihy připomeňme alespoň pasáž o řádění Ruské osvobozené lidové armády (RONA) v Polsku. Podrobněji popisuje zvěrstva, jichž se dopouštěly oddíly hiwis (Hifswillige, pomocní dobrovolníci z východní Evropy) na okupovaných územích, jiná nepřehlédnutelná kniha o období II. světové války, holocaustem se zabývající *Hitlerovi ochotní katani* D. J. Goldhagena. V ní najdeme otřesné svědectví o pomoci těchto jednotek při vyhlazovacích akcích německých policejních praporů v Polsku (při masakru v Łomazech hiwis například střídali unavené Němce při popravě

1700 Židů v připravené jámě, do níž byly oběti donuceny uléhat do vrstev obličejem dolů na své zkrvavené předchůdce a hiwis jim pak zblízka vpalovali kulky do týlu.) Myslím, že úloha zahraničních bojovníků (nemluvě o místních policiích, byrokraciích apod., českomoravský protektorát nevyjímaje) při vyhlazovacích akcích a deportacích si zasloužila být i v Tejchmanově knize zmíněna méně skromně. Krutost a svérázné způsoby takových vojáků se ke konci války občas obrátily i proti Němcům: Tádžikové při vzpouře ke konci války v Albánii „zabili své německé velitele a svým novým pánům přinesli jako dárek jejich uši“. (s. 205)

„I tmaví muži v německé uniformě a s turbanem patřili za druhé světové války ke koloritu wehrmachtu,“ píše Tejchman o Indech. (s. 211) A nejrůznější exotické jednotky měly i svá privilegia: hindové nedostávali hovězí, muslimové vepřové a alkohol a dorozumivacím jazykem indické jednotky byla angličtina. Všichni muslimové, bez ohledu na národnost, měli dovoleny modlitby a Indové, ať se už to německým velitelům líbilo, nebo ne, denní rozvrh akceptovali až poté, co ho „mužstvo prodiskutovalo a posoudilo, zda má smysl“. (s. 213)

Aby čtenář předchozích řádků nenabyl dojmu, že Tejchmanova kniha je sbírkou tragikomických kuriozit, je třeba říci, že jde o výklad strukturovaný, objektivní, přehledný a vyčerpávající. To občas i ve smyslu čtenářském, neboť národ po národu,

kapitulu po kapitole se v něm opakují údaje o uniformách, přísaze, statistická vyčíslení apod. Ale kniha *Ve službách Třetí říše* není esej, nelze jí tedy takové věci nikterak vytýkat. Zvláště, když i tyto údaje mají nepominutelnou vypovídací hodnotu – např. ne každého nutili němečtí verbíři přísahat totéž, v honbě za „materiálem“ byli ochotni docela zajímavým ústupkům. A tak si jen připomeňme, že nacistické Německo nevstoupilo „do války se stejným předsevzetím jako císař Vilém v roce 1918 – vyhrát ji co nejrychleji“,

KNIHA BEZ JEDINÉHO OTAZNÍKU

Ženy se konečně i v českém kotlíku vracejí do historie. V souběhu s pozoruhodnými studii Pavly Horské (např. *Naše prababičky feministky*, NLN 1999) vycházejí i další práce. V minulém čísle Souvislostí bylo krátce pojednáno o knize Mileny Lenderové, která nasadila svým následovníkům „pomyslnou latku“ (sportovním žargonem řečeno) velice vysoko. V krátkém časovém intervalu poté uvedlo na trh „masarykofilské“ nakladatelství Janua publikaci, která při zběžném pohledu tento počín připomíná. Její autorka Marie L. Neudorfllová, v současné době působící jako odborná pracovnice Masarykova ústavu AV ČR, ji nazvala *České ženy v 19. století*. Již při nepatrně soustředějším pohledu však

jak se dozvídáme z první věty první kapitoly, ale že se má zřejmě jednat o rok 1914. Každý také pochopí, že vichystická i vychystická Francie se v knížce nevyskytují z dobrého rozmaru autora a redaktora, mávne nad tím rukou a je rád, že kniha Miroslava Tejchmana vyšla.

Jaroslav Richter

Miroslav Tejchman, *Ve službách Třetí říše* (Hitlerovy zahraniční jednotky). Mladá fronta 1999.

zjišťujeme, že o podobnostech bohužel nemůže být řeči. M. L. Neudorfllová se snaží z dějin „českých žen“ vymačkat dějiny feminismu, přitom se však tento pojem – ač jej užívá převlemlí často – ani nepokouší obecněji vymezit (že by to v Kanadě, kde několik desítek let působila, nebylo zvykem?). Pilné autorčino snažení navíc postrádá jak elementární schopnost nadhledu, tak kvalitní metodický fundament. Ať se snažím, jak chci, pochvalných slov se mi – snad až na výše zmíněné konstatování velké píle (v knize je zachyceno množství dnes téměř zapomenutých jmen) – nedostává.

Nejzávažnějším nedostatkem práce je zásadní nepochopení informační struktury pramenů, jichž autorka užíla (jedná se především o publicistické texty, paměti či soukromou

korespondenci aktivistek ženského hnutí a osobností s nimi souvisejících). Subjektivní vjemy a názory dobových protagonistek (občas i -tů) bez nejmenšího zaváhání převedla do polohy objektivních zjištění. Tvrzení vypůjčená z dobových brožurek jsou tak prezentována jako nezpochybnitelné pravdy. Tento nešťastný eintopf jistě namáhavě shromážděných, však ani v nejmenším kritické analýze podrobených faktů autorka navíc zapražila tuhou ideologií. Text na mnoha místech čpí vulgárním pokrokářstvím, antiněmeckým nacionalismem a patrně i autorčiny osobními traumaty. Stále znovu se tak dozvídáme, co že autorka nesnáší: především „Austroněmce“ (jež líčí jako úlisnou, věrolomnou a panovačnou komunitu s jediným společným zájmem: pošlapat spravedlivé, hrdinné a humanitní „české úsilí“), vídeňskou vládu (zkarikovanou do podoby zákeřné udržovatelky „bašty konzervatismu a reakcionářství“) a římskokatolickou církev. U posledního se krátce zastavme a uvedme několik málo příkladů za mnohé. Když autorka líčí první polovinu 19. století jako dobu „naprostého vyloučení ... veškeré veřejnosti“ z politické sféry života, argument má pohotově v ruce: „Symbolem tohoto postoje bylo působení jezuitů, kterým bylo r. 1815 povoleno vrátit se s posláním vychovávat k poslušnosti nižší vrstvy.“ Strany 167–190 jsou v tomto směru zvláště zábavné, jejich kvintesence se dá

vyjádřit následující citací: „*Strach z erotiky a zodpovědnosti vůči ženám církev transformovala do hrůzných perversit a sadismu. Lze předpokládat, že kněžími se stávali spíše muži, kteří měli oslabenou dispozici ke kladnému vztahu k ženství a heterosexuálnosti. Je také otázkou, do jaké míry mohl vzdělávací systém, který byl v rukou církve a k dispozici pouze mužům, odtržený od potřeb většiny lidí, produkovat kněze jinak než jako skupinu lidí s pokřiveným přístupem k ženám, lidem i ke společnosti.*“ Jeptišky zase byly trestuhodně vytrženy z klíčového zápasu českých heroin (ať již pro svou rozumovou nedostatečnost či vychytralou zaprodanost), a tak pouze strhávaly nezkušené dívky na nepravé stezky...

Hned za touto trojicí úhlavních nepřátel „českých žen“ následují další zla: romantismus (charakterizovaný jako neblaze rozšířený „prostředek ke zvýšení populace“ v ponapoleonské Francii), novodobé umění s jeho „dráždivými aspekty apelujícími k pudům“, téměř upíří sexismus mužů, udržující nevinné děvy „v naprosté nevědomosti o sexuálních záležitostech“ (zvláště spadeno má autorka na chlupaté aristokraty a kněze) a – s obdivnou vzpomínkou na zdvižený ukazováček velkého Tatíčka – politický konzervatismus, liberalismus a klerikalismus.

Kdybych měl vypisovat pasáže apriorních soudů bez náležitě argumentace či alespoň základního odkazu na pramen, zjevných omylů

(především v oblasti právní historie), ale i formulačních nedostatků zamlžujících smysl textu a leckdy popírajících základní pravidla české stylistiky, rozsah tohoto časopisu by nestačil.

Sečteno a podtrženo: nepovedený a přepjatě angažovaný suchopár, v němž čtenář snad nalezne informace o všemožných českých aktivistkách

(i k těmto zjištěním se ale musí – vzhledem k absenci pramenné kritiky – chovat velice obezřetně), však ani jedinou kloudnou myšlenku.

Martin Gaží

Marie L. Neudorflová, České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci. Praha, Janua 1999.

O MUŽÍCH, ŽENÁCH A PROSTORU VEŘEJNÉM, SOUKROMÉM I JAZYKOVÉM

Práce americké politoložky a filozofky Jean Bethke-Elshaintainové *Veřejný muž, soukromá žena* vyšla v originále roku 1981 a téměř okamžitě byla vřazena do klasického fondu odborné literatury, zabývající se „tím ženským“ v dějinách euroamerické civilizace. Ač se v žádném případě nejedná o knihu prvoplánově provokativní, vzbudila – především ve feministickém prostředí – vlnu rozhořčené a leckdy i hysterické kritiky. Není divu. Razantním, přitom však velice solidním a věcným způsobem totiž rozkryla základní rysy feministické ideologie a ukázala na její genetickou souvislost s prastarým ultratriarchálním diskursem.

Autorka se nijak nesnaží skrývat svou názorovou orientaci (je katoličkou angažující se v prarodinných organizacích a v jistém smyslu – nikoli teroristicko-fanatickém – sympatizující s protipotratovým Hnutím pro život),

přitom jsou jí ale velmi vzdáleny jednoduché paušální odsudky ideových protivníků. Svůj výklad staví na argumentaci, nikoliv na ideologických proklamacích. Příznává, že typem myšlení a životními postoji jí jsou nejbližší Dietrich Bonhoeffer, Ludwig Wittgenstein, Albert Camus, Martin Luther King, Brian Fay, Simone Weilová a vzhledem k argumentaci v doslovu snad i Václav Havel. Naproti tomu se dosti ostře distancuje od názorů Hannah Arendtové, Simone de Beauvoir a především militantních feministek typu Ti-Grace Atkinsonové či Shulamit Firestonové.

Celek knihy se rozpadá na dvě poněkud odlišně koncipované části. V prvních čtyřech kapitolách je analyzováno myšlení vybraných osobností dějin politické filozofie. Jejich díla jsou zkoumána z hlediska názorů na důležitost a oboustrannou

prostupnost veřejného (tj. politického) a soukromého (tj. rodinného) života, mužsko-ženských vztahů a úlohy jazyka i komunikace při utváření lidské osobnosti. Selektce zahrnuje především uzlové osobnosti obecně a tradičně uznávané v anglosaské oblasti: Platóna, Aristotela, sv. Augustina, sv. Tomáše Akvinského, Martina Luthera, Niccolu Machiavelliho, Roberta Filmera, Thomase Hobbesa, Johna Locka, Alexise de Tocquevilla, Jeremy Benthama, Johna S. Milla, Jeana J. Rousseaua, Georga W. F. Hegela a Karla Marxe. Autorka jednotlivá „přelomová“ díla přitom chápe jako „livres de circonstance“, jako senzitivní reakce na doby jejich vzniků, což je vzhledem k absenci analýz historické matérie tvrzení apriorní a nepodložené. Myslím, že by bylo pro autorku i její dílo velmi přínosné alespoň letmé seznámení s výsledky výzkumů historiků všednodennosti. Jen těžko si dovedu představit, jak by s její teorií soukromo-veřejných opozit zahýbalo zjištění, že až do konce 18. století byla za základní jednotku městské společnosti obecněji přijímána nikoli sociobiologicky definovaná „rodina“, nýbrž mnohem širší „domácnost“. Kupř. van Dülmenovy závěry ukazují na to, že „dům – základní jednotka raně novověké společnosti“ nepatřil zcela ani do soukromé, ani do veřejné sféry.

Další problém, patrně závisější na tradici dané disciplíny, souvisí s příliš úzkou srovnávací škálou. Poměrně velké množství významných autorů

např. středověku a raného novověku, pro osvětlení dané problematiky možná stejně důležitých jako ti uvedení (františkánské myšlení, Tomáš Kempenský, německá a španělská mystika, čeští reformátoři 14. a 15. století, obrovsky rozvinutá mariologie – např. Petr Kanisius aj.), J. B. Elshtainová ke škodě věci opomíjí. Zcela mimo svůj zájem bohužel ponechává i tzv. krásnou literaturu a drama. Čtenáře uvyklého na východoevropská specifika posledního půlstoletí navíc trochu překvapí, že i zde je linie výkladu přerušena v magickém bodě Marx. Vysvětlením bohužel nemohu posloužit, neboť i mně se tento zlom zdá nepřilíživě logický a bezdůvodně příkrý.

Z hlediska kulturně-historického je tedy možno největší množství sporných tvrzení nalézt v prvních čtyřech kapitolách. V tradici oboru politické filozofie je velmi silně zakořeněn sklon k myšlení uzavřenému do disciplinárních hranic, což indukuje nešťastná zkreslení. Na otázku, proč jsou sociopolitologové v zajetí dialogu pouze s jinými sociopolitology, mohli užit výsledků bádání nejrůznějších kupř. historických disciplín a zbavit se tak balastu pojmů neodpovídajících zkoumaným dobám, je těžké jednoduše odpovědět. V odpovědi by ale jistě bylo obsaženo i vysvětlení, proč historici čítávají jejich díla s takovou nechutí, a to přesto, že by v nich mohli nalézt silné myšlenkové inspirace. Každý ahistorický lapsus (např. všechny ty „mravní revoluce“

a „kontrarevoluce“), každé nevině zjednodušení, jež bývá pro odlišnou disciplínu pod prahem vnímání, je totiž udržuje v domněném výmlatu prázdné slámy. Známe to i z českého prostředí: na onu nešťastnou disonanci doplatila i velmi pozoruhodná díla Jana Patočky či Josefa Šafaříka.

Pátá a šestá kapitola Veřejného muže, soukromé ženy, z hlediska smyslu knihy partie klíčová, přináší rozbor čtyř převládajících směrů feministického myšlení konce 19. a celého 20. století, totiž proudu radikálního, liberálního, marxistického a psychoanalytického. Zvláště nad citacemi z prací radikálních feministek zůstává soudnému člověku rozum stát. Je velmi dobře, že se tímto způsobem s nimi může i v českém prostoru seznámit více zájemců. Muž se tam totiž stal „zastaralou životní formou. (...) Je v tomto technologickém kontextu anachronismem. Jeho svalů už není zapotřebí. Bytostná zastaralost jeho tělesné a citové povahy je teď zjevná. Agresivní destruktivní sklony muže dnes už nemají přiměřené, rozumné vybití. Muž byl vytlačen technickým pokrokem. Spermiové banky a možnost početí ve zkumavce přebírají jeho poslední funkci – jedinou funkci, která má pozitivní dopad na lidské pokolení.“ (s. 203–204, Ti-Grace Atkinsonová) Zvláště tvrdě – a nutno dodat, že plně oprávněně – Elshtainová kritizuje ty feministické výkřiky (myšlením se to snad ani nazvat nedá), které vedou k popření rodinného zázemí pro vývoj dětí a mateřství

považují za odporný důkaz „biologické tyranie“. Při představě, že by i u nás měla tato agresivní duševní choroba (jinak si tyto postoje vysvětlit neumím) postihnout větší procento žen, se dělají kruhy před očima a vysychá v hrdle.

Myslím, že nebude od věci upozornit na jeden velice podstatný klad recenzované knihy. Pokud to její autorka uzná za dobré pro přesnější uchopení ústředních problémů, nebrání se exkursům do širšího ideového horizontu jednotlivých myslitelů a nejednou je ukazuje v překvapivém světle. Kniha se tak stává výborným zdrojem podnětů pro všelike adepty humanitních disciplín. Těž proto, že ve srovnání jednotlivých typů myšlení autorka neváhá užit nezjednodušující a přitom originální zkratku (např. s. 94 až 96 – výborné vystižení Lutherova a Machiavelliho vztahu ke křesťanské tradici), aniž by zkratkovitému typu myšlení podlehla. Z textu je cítit, že nebyl ušit horkou jehlou.

V posledních kapitolách se autorka navíc pokusila o formulaci vlastní koncepce. Nepředkládá ji však jako cosi dokončeného či uzavřeného, spíše čtenáře provokuje k vlastnímu pokračování a občas i k plodnému sporu. Když srovnává myšlenky teoretiků patriarchy (R. Filmer, J. S. Mill) s feministickou argumentací a nachází překvapivé shody, formuluje důležitá východiska týkající se „abstraktního“ způsobu myšlení, jež tak snadno upadá do „opakování klíčových slov – ať již jsou míněna jako vysvětlení nebo jako metafory“

a v důsledku samotné myšlení „nahrazují“ (s. 210–211, 290). Tento duchovní karambol se bohužel nepřihází pouze feministkám. „Ti, jejichž hlavním potěšením jsou abstraktní formulace, (...) skončí tak, že zacházejí s reálnými „objekty“ včetně lidí jako s abstrakcemi, a s abstrakcemi naopak zacházejí tak, jako by právě ony, a ne lidské bytosti, měly reálnou existenci, působnost a důležitost ve světě.“ Tato přesná slova mohla – dle mého názoru – napsat jedině žena.

K utvoření představy o tom, kde J. B. Elshtainová stojí, pomůže jedna delší citace: „Najdou se lidé, a feministky k nim patří, kteří při promyšlení přítomnosti a v návrzích do budoucna vidí minulé epochy jen jako lidskou ztrátu, například jako krutou historii patriarchálních hrůz a všepronikajícího třídního konfliktu. Chtěli by vytvořit budoucnost, jež nebude obsahovat nic z toho, co tvoří lidské dějiny, protože ty jsou pro ně litanií ponížení; přítomnost pak proměňují v bezpodmínečnou válku proti nepřítelům. Nepatřím k nim. Ústředním pojmem rekonstrukce

NAD JEDNOU KNIHOU Z DOVOZU

V minulém roce se na českém trhu (nebo alespoň v pražském knihkupectví Academia) objevila kniha slovenského spisovatele, esejisty a literárního historika Petera Valčeka *Osudy eseje (pôvod a médium esejistickéj formy)*. Je

veřejného a soukromého je pro mne boj o tradici – at' byla jakákoli, je třeba si jí vážít. Tím se distancuji od přesvědčení, že historie na nás nemá vůbec žádný nárok. Najdou se ovšem jiní, pro něž tradice ztělesňuje svatost, klade na nás požadavky, jež nemají být zpochybňovány, a slouží jako útočiště před přítomností. Mým ideálem není odmítnout přítomnost jako celek ani nostalgicky hledat návrat do minulosti; můj ideál čelí těžšímu úkolu, jímž je zhodnocení nároků, které na nás tradice klade.“ (s. 304) Řeč rozumná.

Přes všechny dílčí výhrady k autorčině stylu práce nutno Institutu pro středoevropskou kulturu a politiku složit poklonu (i když nedotažené korektury – prosté překlapy i překladatelčiny neobratnosti stylistické – přece jen zamrzí). Volba této knihy pro český překlad byla šťastná.

Martin Gaží

Jean Bethke-Elshtainová, Veřejný muž, soukromá žena. Ženy ve společenském a politickém myšlení, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1999.

to dobrá, poctivá literárněvědná kniha. Přináší pár nových termínů a spoustu starých užívá hlava nehlava; aby se čtenář necítil ošizen (a Valček doufá nejen ve čtenáře-vědce, ale i v „čitateľa, ktorý bude monografiu

čítat ako príručku, nie ako vedeckú štúdiu“ /s. 189/), když je někdy potřeba užít slovenského výrazu, alespoň v závorce se dočítá totéž ještě v jiném, asi učenějším jazyce – „obraznosť (imagery)“ (s. 57), „jednoduchá forma (einfache Form)“ (s. 48), „velké a malé emócie (big emotions, little emotions)“ (s. 22). Přináší také spoustu (ale opravdu spoustu) citátů a odkazů na autory a myslitele od středověku po současnost. K tomu všemu se autorovi v kapitolách *autorizovaný postoj, akcentačný postoj, epigrafický postoj, epifánia, apokryf, antiGRAFÉMA, semiotizácia postoja, quasikoruptela, exegéza, komentár, imagery, casus, antitéza, memorabile, kodikológia a apologetika* daří odlišit esej od počmárané stěny (grafitti, abychom užili stejného stylistického prvku), ba dokonce od románu! Ne jen tak pro nic za nic tedy může prof. PhDr. Andrej Červeňák, DrSC., autor doslovu, napsat, že Valčekovy analýzy „*patria v našom (ale dovoľím si tvrdiť, že aj svetovom) myslení o literatúre k najhlbším a najpôsobivejším...*“ (s. 187).

Ale zanechme hloupého vtípkování. Pokud přistoupíme na pravidla hry zvané literární věda a shodneme se, že nikoli ve všech podobách je hrou doopravdy, musíme uznat, že *Osudy eseje* jsou knihou často sice kratičkových, ale přesných a přiléhavých analýz nejrůznějších „*genologických tvarov*“ (s. 187), širokého vějíře tvarových i tvárných možností a cest, jež má esejista k dispozici (anebo se s nimi

utkává) na své pouti textem, texty a myšlením. Navíc nelze pominout fakt, že Peter Valček je autorem více než nadprůměrně vzdělaným. Většinu citátů z celé řady děl a několika jazyků přeložil sám a druhou polovinu své práce – sympaticky osvětové – pojal jako malou antologii esejistických textů evropského novověku (Nietzscheho *Případ Wagner*, Swiftův *Esej o sudu*, Stendhalův *Honoré de Balzacovi*, Orwellův *Politika a řeč*). Při jeho rozhledu po primární i sekundární literatuře (můžeme ale zrovna u eseje mezi nimi vůbec rozlišovat?) je jeho přístup současný, opřený o bohatou základnu teoretiků a filozofů od Bachtina a Lotmana, Mukařovského, Eca a Heideggera po Derridu, Foucaulta, Ortegu y Gassetu a Chomského (a to je jen stručný, geograficky seřazený výčet). Nepomíjí přítom ani rámeček historický (Kant, F. Bacon, Hegel, Abelard...). Je těch zdrojů Valčekova přemýšlení nakonec tolik, až se nám do četby vkrádá pocit, jako by autor citoval poněkud účelově – tu se hodí přiléhavý termín Chomského, šup tam s ním, k tomu něco Bachtina, T. S. Eliota, Carla Bernsteina, Nietzscheho, Kierkegaard, Dahla a dvojstránka je hotova (náhodně otevřeno na str. 22–23). Zbývá pak autorovi vůbec místo na vlastní názor? Ale zbývá, v tom problém jeho práce nevidím. Valček rozhodně neklouže po povrchu citátů a velkých jmen, kteréžto krasobruslení bývá v podobných textech často k vidění. Na malém prostoru dokáže jít přímo k jádru

problému, mnohdy se snaží podat jeho lapidární shrnutí, směřující až k definici. Ta nejstručnější zní: „*Esej je topologický rez térou.*“ (s. 15). A dále: „*Esej je v prvom rade postoj, tj. najprv zmyslové, až potom reflexívne poznávanie súvislostí aktuálneho (živého, bezprostredného) topologického prostredia.*“ (s. 24); „*V eseji je entropické gesto dominantným formotvorným prvkom.*“ (s. 48; entropickým gestem rozumí Valček šum/narušení/ v kontextu topologické situace, specificky namířený na hodnotovou dekanonizaci/rekanonizaci/ nějaké složky tematického topologického prostředí – slova P. V.). I z těchto tří krátkých definic je zřejmé, že odpověď na otázku „Co je to esej?“ hledá Peter Valček někde na horkém rozmezí autor (stanovisko/postoj) – jazyk (znak) – hodnota. Vskrytu textu, tematizována spíše nadpisem než rozvržením knihy, je v práci přítomna i historie eseje (nejen esejistiky), byť ji autor nepodává vývojově, ale spíše ve výřezech, zastaveních. Pokouší se nacházet i paralely ze světa okolo sebe – grafiti, narážky na aféru Clintona Lewinské, na poměry v současné intelektuální obci. Přitom právě tyto paralely mi vyznívají poněkud neorganicky, jako snaha aktualizovat knihu tak nějak uměle, zvenčí, aniž by text sám projevoval k takovému čtení vůli. Jako milovníku eseje a esejistovi (neboť *Osudy eseje* chtějí být i metaesejí) se Peteru Valčekovi jeho žánr jeví jako typická literární forma moderního světa, jeho

kritiky, zobrazení, myšlení o něm. Hájí ji přitom proti zneužívání „*pri tvorbe povrchného imidž niektorých autorov alebo zvyšovaním honorárových sadziieb*“, proti používání pojmu esej „*na označenie bežných pismomných úloh študentov, stredoškôľakov i poslucháčov univerzít*“.

Problémem zůstává, co tomu všemu řekne právě ten čtenář, který Valčekovu knihu bere do ruky jako „*príručku, nie ako vedeckú štúdiu*“. To je myslím základní otázka, již by si měla položit současná literární věda (a filozofie a jazykověda a...). Pomiňme přitom vysoce odborný styl Valčekův, poněvadž nejde vůbec jenom o to napsat genologickou studii srozumitelným jazykem. Literárněvědných textů brilantně rozlišujících formotvorné postupy ve všech topologických prostředích, jaké si jen umíme představit, může literárněvědná obec vychrlit libovolné množství; je ovšem důležité, dokáže-li přesvědčit vzdělané a myslící lidi, vzdělané však zrovna (k jejich smůle snad?) v jiném oboru, že je to k něčemu dobré. Právě tak může spočítat výskyt všech písmen v celé (české) poezii a zanést je do nebizarnějších grafů, může rozlišit nevímkolik úrovní výstavby literárního díla a definovat umělecký text třeba stotisíckrát, ale musí umět říci (a vědět), proč tak činí. Všichni si přeci dobře uvědomujeme, že se jednotlivé obory uzavírají hlouběji a hlouběji do svých skoro už sektářských chlíveček – málokdo však něco proti tomu dělá.

Píšu tyto banality nikoli jako volání po zřízení oddělení public relations v literárním ústavu AV (pokud tam ovšem není); mluvit samo za sebe by mělo spíše každé jednotlivé dílo. Do budoucna jde možná o otázku bytí a nebytí, o (ach, jak přízemní!) materiální zabezpečení badatelů. Přitom jacísi vzoroví autoři (nikoli snad přístupem, ale smyslem své práce) existují: namátkou vzpomeňme Macury, Eca, Bachtina, Auerbacha...

každý si dosaď svého. Peter Valček však, ač naplňuje náročná kritéria platná uvnitř literárněvědné obce (mimo ni ovšem nesrozumitelná), mezi ně touto svou knihou nepatří. Přes deklarovanou snahu otevřít text „ven“ zůstávají *Osudy eseje* čtivem (možná i dobrodružným) pouze pro zasloužence.

Jaroslav Richter

Peter Valček: *Osudy eseje* (původ a médium esejistické formy). Bratislava, Iris 1999.

JOSEPH HELLER: NEMALUJTE SI TO

Kdyby začínající autor přišel za nakladatelem s knihou, jako je poslední Hellerův román *Nemalujte si to* (*Picture this*), zřejmě by nepochodil. Leda by šlo o nakladatele nekomerčního, který jediný si může dovolit vydat třisetstránkový esej porovnávající životy Aristotela, Sokrata a Rembrandta (ten Aristoteles je navíc v knize pouze obrazem, který Rembrandt namaloval). Jenomže co je dovoleno bohům...

Heller píše spíše esej než román, mohli bychom ho navíc nazvat apokryfním esejem, protože slouží autorovi k vyřizování jiných účtů než těch, které dávno odnesl čas. Autora více rozhořčoval senátor McCarthy než Kleon. O eseji můžeme mluvit proto, že v knize se toho děje navenek příliš málo, než aby to vydalo na román.

VEDLEJŠÍ POSTAVY: LIDÉ

Autor nepíše apokryf poprvé. Byla jím již kniha o králi Davidovi (*Bůh ví*). Zatímco v ní sleduje obsesivní apologii pošetilého jedince, který na sklonku života bilancuje své činy pokládané za veliké, je v *Nemalujte si to* hlavní postavou spíše společnost než jmenování lidských aktérů. Autor sice popisuje životy Rembrandta, Sokrata, Platona, Aristotela a dalších, ale propojení mezi jejich osudy je spíše volné. Co je zde společné, jsou zákonitosti, které jejich životy ovládají, byť na ně reagují v mezích svých možností odlišně.

Všechny postavy spojuje jakási pošetilsto. Rembrandt je sice velký malíř, ale zároveň chce být úspěšným obchodníkem s uměním, který si bude moci dovolit dále udržovat svůj absurdně rozmařilý životní styl. Ve

skutečnosti končí jako vychytralý a navíc neúspěšný obchodník dožívající v chudobě.

Platon je pošetilec, který rozvíjí své teorie dokonalého státu bez ohledu na realitu světa („Pro začátek bych potřeboval ctnostného tyрана...“). Končí zatrpklostí vůči světu, který se neosvědčil jako pokusné pole sloužící uskutečňování jeho sociálních a filozofických experimentů.

Aristoteles vychází z tohoto panoptika spolu se Sokratem ještě tak nejlépe. Aristoteles je ale především obraz namalovaný Rembrandtem a Sokratova motivace zemřít podle zákona, byť je nevinný, vyvolává u čtenáře četné otázky (možná je to však sokratovské).

HLAVNÍ POSTAVA: SPOLEČNOST

Společnost je krutá, ctnost nemá vůči moci šanci, lidé se nechovají jako racionální jedinci, ale jako bytosti zmítané pudy. U pozdního Hellera je to navíc spíše pud destrukce a pud mocenský než sexuální choutky. Nezdá se, že by v průběhu dějin došlo k nějakému výraznému pokroku. Starověké Atény a moderní mocnosti se příliš neliší. O Rusku a Spojených státech je řečeno: „V obou těchto zemích, stejně jako kdekoli jinde, byla za normálních okolností kvalita vlády velmi nízká.“

Vůdčí osobnosti obou mocností vůči sobě podle všeho nikdy nepocitovaly takovou nenávisť jako vůči svým spoluobčanům, kteří s nimi nesouhlasili, a rovněž vůči menším

národům, jež se pokoušely vyvléknout z jejich područí; tím ostatně velmi připomínaly vůdce starověkých Atén.

„*Pokud je druhá strana neohrožovala, byly obě vlády bezradné.*“ (s. 85)

Bezradné ale vlády nejsou, když si mají poradit s vlastními lidmi.

„*Cožpak v naší svobodné demokratické společnosti není dovoleno zastávat neortodoxní názory? ptal se Sokrates Anyta při předběžném výslechu, ještě než začal vlastní soud.*“

„*Samozřejmě je,“ odpověděl mu Anytos. „Každý může zcela svobodně vyjádřit svůj názor. Jistěže je možné vyslovovat i neortodoxní myšlenky, ovšem pouze za předpokladu, že to jsou myšlenky ortodoxně neortodoxní.*“ (s. 281)

Dialog mezi Sokratem a Anytem připomíná hříčkami s paradoxy ty nejproslulejší pasáže z Hlavy XXII, ve kterých je běžná lidská logika bezmocná proti logice organizované moci.

„*Jak se budeš bránit, když řekneme, že jsi ateista a provinil ses odmítáním bohů, které uznává náš stát, a vírou v jakási nová daimonia?*“

„*Požádám vás, abyste mi ty bohy a ta nová božstva jmenovali, a pak po vás budu chtít, abyste mi vysvětlili, jak mohou být ateista, když věřím v ona božstva.*“

„*Jak vidím, už zase začínáš být rafinovaně cynický. A co povíš, když prohlásíme, že jsi vinen tím, že kazíš mládež?*“

„*Požádám vás, abyste mi jmenovali ty, které jsem kazil, a předvolali je.*“

„*A to jsou právě ty falešné úskoky,“ řekl na to vítězně Anytos, „které náš aténský stát už nebude tolerovat.*“ (s. 282)

Státotvorně naladěnému čtenáři musí připadat Hellerovy charakteristiky nespravedlivé (jeden mladý konzervativce označil i Hlavu XXII za „obyčejnou levicovou švejkárnu“). Heller ovšem píše satiry, po kterých může někdo těžko chtít, aby byly „rozumně“ umírněné a „konstruktivního“ ducha.

KOPIE A ORIGINÁL

Pozdní Hellerovo psaní má několik typických rysů, z nichž budeme jmenovat aspoň jeden, který se dá označit zprofanovaným pojmem postmoderní. Autor nevidí ve společnosti žádný pokrok, žádný úspěch moderny. Poslouží si libovolným obdobím, myslitelem a stylem, což činí vědomě nehistoricky. Tvrzení obsažená ve větě dokáže v následující větě zpochybnit. Tato technika zpochybňování je u něj skoro mánií. Viz: „*O Shakespearovi sice existují věrohodné doklady, prokazující, že skutečně žil, ale jestli doopravdy napsal své hry, to se jednoznačně prokázat nedá. Iliadu i Odysseu máme sice k dispozici, ale chybí nám důkaz, že tvůrcem těchto děl byla jedna reálná osoba.*“

„*Učenci se shodují, že je prakticky vyloučeno, aby obě tato veděla vytvořil výlučně jeden člověk – pokud*

to ovšem nebyl právě genius Homérova formátu.“ (s. 14)

Na vládčích společnosti vadí Hellerovi právě to, že pořád po lidech požadují, aby stáli na něčí straně. Pokud nestojí na žádné, jako Sokrates, jsou nebezpeční. Jenomže jak může člověk stát na něčí straně?

Jedním z témat knihy, byť zdánlivě okrajovým, je problém kopie a originálu („*Přinejmenším čtyři kopie Rembrandtových autotypů pokládají znalci za lepší než originály, které ovšem nejsou nikde k vidění. Dvě z těchto kopií se vyznačují jemnější kresbou a mistrnější prací se štětcem, než jakých byl kdy schopen sám Rembrandt. Pokud ovšem tyto kopie nejsou od Rembrandta a všechny jeho originály od někoho jiného.*“ – s. 54). Nejde ovšem pouze o kopie malířských děl, u kterých nelze zjistit, zda nejsou náhodou originály. Celou Hellerovou knihou prochází duch jakéhosi relativismu a marnosti. Je marné se pokoušet některé věci odhalit, protože na to nemá člověk dost sil. Jeho Aristoteles sice počítá nožičky brouků, aby získal co nejpřesnější obraz světa, ale zároveň věří v geocentrickou soustavu.

I historické události se stávají kopii a navíc všechny velké tragédie jsou – jak říká Aristoteles – jen napodobeninami lidského jednání. Protože jsou lidé pořád stejní, můžeme z Hellera odvodit, že i dějiny budou probíhat vždycky stejně.

Objevuje se otázka, jestli Heller ještě někdy napsal něco, co by předčilo

Hlavu XXII. V určitém ohledu nikoli. Přesto patří třeba *Bůh ví* nebo *Něco se stalo* k tomu nejlepšímu, co k nám přes oceán přišlo. Zda to patří k absolutním špičkám, je otázka, jenomže kdo může určit, co je to ta absolutní špička. Autorova síla je v dialogu, ironické narážce, paradoxech. Kde se obrací k úvahám o společnosti, které jsou vyjádřeny jinak než obrazy, podobá se trochu pilnému americkému studentovi. Takovému, který si o svých postavách a jejich idejích vše přečte. V angličtině v paperbacku. A potom přečtené zobecní. Po americku.

Jedno je ale potřeba dodat. Který český autor by riskoval pracně nabitou popularitu tím, že by několik let psal

PADESÁT POVÍDEK

Tož tak – povzdychla si Olga Špilarová na konci svého doslovu k *Padesáti povídkám* Donalda Barthelma. Ukončila tak svůj vodopád cizích slov, který jako by byl parodií žargonu, jímž se blýskají písemné projevy amerických akademiků. Spisovatel Donald Barthelme se skutečně stal tučným soustem zámožných kritiků, kteří na něm procvičují své interpretační prostocviky. Barthelme prostě je jedním z „otců amerického literárního postmodernismu“. Alespoň se to prohlašuje na univerzitách – široká americká čtenářská obec o něm toho příliš neví.

Je pravda, že Barthelmovy povídky, s nimiž se může nyní setkat i český

knihu o antických mudrcích, holandském kapitalismu a prodejném umění? Přečíst Platona v angličtině dá přece jen nesrovnatelně více práce než nepřečíst nic a zásobit publikum jen poklady z vlastní klenotnice duševních hnutí a momentálně platných mouder. Úvaha o tom, proč lidé, kteří něco o něčem skutečně vědí, nepíší prózu, by už vyžadovala jiný text. Heller sám už žádné další texty nenapíše, protože náhle zemřel ve stejné době, kdy se český překlad *Nemalujte si to* dostával na trh.

Jan Jandourek

Joseph Heller, *Nemalujte si to*. Praha, BB art 1999. Přeložil Miroslav Jindra.

čtenář, k podobnému zacházení přímo vybízejí. Důraz na textový experiment spojený se značnou zamlžeností, významovou nejasností a bizarní fantastičností dává „profesionálovi“ do rukou velmi silné zbraně, zatímco běžného čtenáře může odradit. Pro nás jsou tyto texty možná ještě o něco „nečitelnější“, protože často odkazují ke kulturnímu kontextu, který je nám přece jen v mnohém neznámý (narážky na různé reálie, jména „osobností“ atd.). Horší je ovšem to, že v některých povídkách je jistá „zamlženost“ zesílena překladem, který jako by byl pouhým převodem bez jakýchkoliv ambicí „dobrousit“ text stylisticky. Platí to pro několik povídek

přeložených Jiřím Hrubým – stačí je srovnat s preciznějšími překlady již zmiňované Olgy Špilarové a Petra Dudka.

Barthelme vrhá čtenáře do světa fantastických situací – muž ve středních letech se stává znovu žákem základní školy, ještě starší muž se záhadným způsobem vrací na základní vojenskou službu; muž nad hrobem zinscenuje svoji vlastní smrt jako velkolepé, ale pro ostatní vcelku přijatelné představení, skupina přátel naopak učiní velkolepou show z popravky jednoho z nich, a ten se ani příliš nesnaží bránit. Čtenář je v těchto situacích ponechán sám sobě až do konce, aniž by mu byla dána možnost se jimi prokousat k jakémukoliv jasnějšímu uchopení významu, nebo „jen k nějaké“ pointě. Najdeme zde epistolární žánr, vyprávění v první osobě, absurdní i méně absurdní rozhovor, fragmenty monologů, eseje i s odkazy k „sekundární literatuře“ a obrazové doplnění textu. Slovník sofistikovaného intelektuála střídá jazyk obchodníka, nespokojeného středostavovského manžela, či jazyk nejnižších forem pop-kultury. Zdá se však, že nic z toho není na svém místě.

„Princip koláže je jeden z ústředních principů literatury tohoto století,“ prohlásil jednou autor a z jeho povídek vysvítá, že tento princip důsledně dodržuje. Jaký je však „materiál“ jeho koláží? V povídkách z „americké současnosti“ (uzovky jsou na místě, neboť přesné časové určení pochopitelně chybí) jsou to různé

(většinou módní) znakové systémy (především) americké kultury, které zde stojí vedle sebe a které se navzájem konfrontují. Postavy se těmito systémy nechávají „pouze ovlivňovat“, ale ve skutečnosti jsou z nich doslova konstruovány – ať je to vzor života filmových hvězd (*Já a slečna Mandibula*), hvězd hudebních (*Jazzový král*), ale i poněkud zvrácené populární představy o vztazích mezi mužem a ženou (*Lapená žena*), o americkém snu a dokonalosti (*Koupil jsem si menší město*, *Město kostelů* atd.). Tyto „představy“ o naplnění života jsou vytrhovány z kontextu, hyperbolizovány, a dostávají se tak do sféry fantastična. Zde jsou konfrontovány s předem danými „fantastickými“ situacemi, jejichž příčina zůstává čtenáři utajena. Často jsou však opět výsledkem materializace „nějakého přání, či utkvělé představy“ – vypravěč v povídce *Já a slečna Mandibula* má touhu začít svůj život znovu, a proto se opět ocitá v šesté třídě základní školy; v povídce *Rebeka* má hlavní postava s příjmením Ještěrková skutečně rysy zeleného plaza a je o tom ubezpečována okolím. V některých povídkách je koláž provedena na úrovni jednotlivých vět vytržených z různých kontextů (*Krize*) nebo dialogů, které opět zesilují fantastickou situaci, jež je však jen hypertrofovaným obrazem našich zvrácených představ o svém vlastním postavení ve světě – v povídce *Na schodišti konzervatoře* se postava úpěnlivě snaží dostat do jisté absurdní

instituce (jakási surrealistická snobská univerzita), protože pouze v ní vidí jedinou možnost „šťastného života“.

Barthelme byl často obviňován z toho, že je chladný, jako by pod nánosem hříček a konstrukcí mizel „lidský faktor“. Na to je možné namítnout, že tento americký autor přímo mapuje situaci člověka konce dvacátého století, jehož život je více méně „sestaven“ z různých „ideologických“ schémat. Autor je však přece jen nejsilnější tam, kde podobná schémata mizí, případně jsou rozmetána takovými lidskými „faktory“, jakými jsou láska či smrt. Majitel města (*Koupil jsem si město*) se vzdává svých sociálněinženýrských projektů, když pochopí, že ženu, do níž se zamiloval, nedokáže získat podobným způsobem jako své město. V povídce *Škola* zase permanentně zasahuje smrt do všech dětských pokusů cokoliv vytvořit. Jenže Barthelmovy texty tímto „rozmetáním schémat“ nekončí – jsou mnohem rafinovanější. Podobné zásahy zvenčí postavy většinou reflektují velmi povrchně a chladně – především však tato bytostně lidská témata opět modelují podle rozličných vzorů. Výsledkem je znovu fantastický prvek, či groteska: Ve zmíněné *Škole* je například „problém smrti“ vyřešen ukázkou lásky – hollywoodsky nepřirozeným objetím vypravěče a jeho kolegyně učitelky. Tam, kde se tyto modely již nedaří vytvořit, objevuje se jedno velké prázdno – o beznaději rodinného života a následném rozpadu

manželství vypráví jedna z „nejobyčejnějších“ povídek souboru *Critique de la vie quotidienne*.

V celé řadě povídek konfrontuje Barthelme různé jazyky a schémata přímo – ať už je to psychoanalýza (*Písečný skřítek*), tradiční pohádkové příběhy (*Modrovous*), či modelové historiky ze života génů (*Rozhovory s Goethem*). Proti ustáleným vzorům však autor nejčastěji staví princip umění, jež je v jeho podání spojeno především s tajemstvím. Samotné Barthelmovy „destrukce“ se právě vyznačují tím, že vedou čtenářovu pozornost k „neznámému a nepoznatelnému“, které může zůstat po odstranění všech nánosů zaběhlých schémat či jejich „třeskutých“ koláží. Toto tajemství stojí v přímém protikladu k prázdnotě, jež obklopuje současného člověka; je založeno na mnohosti a vzpírá se jakýmkoliv jednotícím modelům.

I postoje kritiků (a jakýkoliv pokus o uchopení Barthelmových povídek v celku, kterým je i tato recenze) jsou nevyhnutelně schematickými modely, kterým tak jako tak to nejpodstatnější uniká. Sofistikovaný slovník amerických akademiků nezakryje tu skutečnost, že základní vjem, který (jakýkoliv) čtenář textů tohoto autora získá, je zmatek a překvapení: Téměř až „konceptuální“ povídky se střídají s texty, které nastíněné koncepty popírají. Situaci čtenáře je možné přirovnat k situaci andělů po smrti Boha z povídky *O andělech*. Ti, podobně jako lidé, se snaží pro sebe

najít nějakou „roli“, která by byla pro ně typická a současně reflektovala jejich nové postavení. I role čtenáře těchto povídek je svým způsobem něčím neurčitým, něčím novým. Nezbyvá než – podobně jako to dělají Barthelmovy andělé – pátrat v textu dál „po nějakém novém principu“. V této nejistotě – bez ohledu na častou

sebejistotu kritických pohledů – je možná největší hodnota díla Donalda Barthelma.

Petr Fantys

Donald Barthelme, Padesát povídek. Praha, Argo 1999. Přeložili Petr Dudek, Jiří Hrubý, Olga Špilarová.

AD DTP GLOS Y III

Vážená redakce, se zájmem jsem si v čísle 3–4/1999 (s. 306) přečetl DTP glosu III. o edici Thesaurus nakladatelství Krystal OP od pana Jakuba Krče. Více než „zamyšlení (...) nad vydáváním odborné literatury v širších souvislostech“ se mi, ostatně ve shodě s názvem glosy, dostalo odborných informací z historie písma, ale právě v tomto důrazu na nejzákladnější prostředek sdělení vidím skutečný přínos jeho textu. Jako jeden z mála (mimo specializované časopisy) si konečně na potřebné úrovni všímá vizuální stránky knihy, její typografie, která se obvykle, pokud na ni recenzent vůbec pomyslí, popisuje vágně jen jako „sličná“, „funkční“ atd., jakkoli je její význam pro vnímání textu podstatný. Stejně záslužná je autorova zmínka o kvalitě sazby jako celku, dovozuji i tisku. Neboť vše má sloužit autorovi a čtenářům. Rozhodně nikoli výtvarné exhibici, jako jsem nakonec již psal v nedávné anketě Souvislostí na toto téma. Je mi proto líto, že mě z ní autor

obviňuje u obálek Kalistova „Po proudu života“, bohužel omylem, či spíše proto, že jim nevěnoval tolik pozornosti, jako např. právě písmu u recenzované ediční řady. V jeho kategorizaci „typů“ obálek jde vskutku o tu třetí (c), v tomto případě ilustrativní a tedy „interpretující“, rozhodně však ne „výtvarně bohatou“ variantu. Smyslem takto koncipované obálky je podat čtenáři (zajisté srozumitelnou) interpretaci, výtvarně vyjádření autorova textu. Jistěže je tu problém zvolených výrazových prostředků, jejich „čitelnosti“, „přiléhavosti“ k textu, srozumitelnosti (míry abstrakce) zvoleného motivu, „strmosti“ výtvarné zkratky, ale také způsobu jejich „čtení“ (schopnosti či návyku vnímání) adresátem, totiž čtenářem. U vícesvazkových titulů přibývá i problém postupného sdělení, narace motivu, jde-li autor obálky touto cestou. První krok však dělá obvykle již autor volbou názvu. Nuže, u zmiňovaného titulu jsem v duchu

textu, názvu, ale i Kolářových „konfrontáží“ postavil proti sobě letecký snímek povodí kteréši řeky v deštných pralesích, na jejíž hladině se zrcadlí mraky a třeptí odlesky slunce, jako prajednoduchý symbol „proudu“ a „života“ (tedy nikoli „asfalt“), a snímek kamenité pouště (může být i „hlína“) jako stejně obyčejný symbol zmaru onoho směřování autorových tvůrčích aktivit, přitakávajících životu a jeho přirozenému řádu. Tak tomu bylo u prvního svazku Kalistovy knihy. Ten vyšel později než svazek druhý, kde jsou plochy obou motivů již propojeny (prostým přesunutím jejich

vodorovně rozdělených polovin), tak, jak se komplikoval i autorův život. A právě tuto obálku pan Krč viděl a popsal ve své glose, bohužel, jakkoli je zřejmé, že jde o druhý díl, bez přihlédnutí k dílu prvnímu. Tam je totiž, přes děsivý barevný posun při reprodukci motivu řeky, který se mi nepodařilo odstranit, zřejmé, že jde o kontrastní motivy a tedy sdělnou symboliku, interpretaci a „ilustraci“ tématu knihy až „návodnou“. Dojde-li časem i na třetí svazek, bude snad již jasno.

Boris Mysliveček